

eudaimonia

Revija za pravnu, političku i
socijalnu teoriju i filozofiju

Vol. 7 No. 1 • 2023.

Izdavač

IVR **SRBIJA**

Srpsko udruženje za pravnu
i socijalnu filozofiju

MEĐUNARODNO PRAVO I DISTRIBUTIVNA PRAVDA – SLUČAJ ANTARKTIKA

Đorđe Gojković

Strane: 21–37

Dorđe Gojković*

MEĐUNARODNO PRAVO I DISTRIBUTIVNA PRAVDA – SLUČAJ ANTARKTIKA

Antarktik je jedinstven primer velike teritorije nad kojom nijedna država ne vrši suverenu vlast. Iako skoro potpuno pod ledom, teritorija Antarktika je potencijalno značajan ekonomski i geopolitički činilac. Sedam država je u odgovarajućem obliku istaklo svoje teritorijalne pretenzije prema delovima teritorije Antarktika. Donošenjem Antarktičke povelje 1959. godine očuvan je zatečeni status quo, a opravdanost teritorijalnih pretenzija je ostavljena po strani na neodređeno vreme. Poučeni istorijom oružanih konflikata, od kojih je njihov veliki deo bio radi teritorije, svrha ovog rada je ispitivanje kapaciteta međunarodnog prava da institucionalnim putem podeli teritoriju. Takva podela treba da uvažava zahteve distributivne pravde, s jedne strane, i očuvanja mira, s druge strane. Predstavljen je jedan mogući način raspodele, čiji je ključni kriterijum istorija efektivnog vršenja vlasti nad teritorijom Antarktika.

Ključne reči: *Antarktik, distributivna pravda, raspodela, Antarktička povelja, Ugovor o Antarktiku*

1. ANTARKTIK: OD TERRA INCOGNITA DO OBEĆANE ZEMLJE

Istorija Antarktika obuhvata dugačak istorijski razvoj ljudskih saznanjih i tehničkih sposobnosti: od starogrčkog maštanja o najjužnijoj tački sveta, preko nagađanja srednjovekovnih kartografa o *Terra australis nondum cognita*, demonstriranja vojne moći, prvih oplovljavanja i nadletanja, pa sve do kontinenta o kojem je postignut međunarodni sporazum, u čijem je režimu i danas.

Od razvijanja tehničkih sposobnosti čoveka zavisilo je upoznavanje Antarktika i, u skladu sa tim, interesovanje za taj i dalje nedovolj-

* Autor je student četvrte godine osnovnih akademskih studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, djolegojkovic00@gmail.com.

no istraženi kontinent. Motivi za istraživanje Južnog Zemljinog pola postali su jasni tek otkrićem Centralne i Južne Amerike krajem srednjeg veka te ostrva u Indijskom i Tihom okeanu. Pronašavši tamo veliko rudno, životinjsko i biljno bogatstvo, istraživači pojedinih evropskih zemalja su se nadali da će tako biti i na krajnjem jugu planete. Takve nade su naročito podsticali crteži srednjovekovnih kartografa, koji su Antarktiku prikazivali kao ogromnu teritoriju, po svojstvima sličnu ostatku sveta, ne naslućujući da je to zemlja većitog leda (Day 2019, 15). Ekonomski razlozi su i dalje jedan od ključnih motiva pretenzija na Antarktiku. Problemi sa kojima se današnji svet prvi put u istoriji suočava – prenaseljenost i postepeno smanjenje elementarnih resursa kao što je pijaća voda – značaju Antarktiku kao „ničije zemlje” daju sasvim novu dimenziju.

1.1. Otkriće

Nesumnjivo je da su ljudi hiljadama godina imali predstavu o postojanju Antarktiku. Usmena tradicija, kao i obično, seže vekovima pre pisanih izvora. Maori sa Novog Zelanda i dalje čuvaju vekovnu usmenu tradiciju da su njihovi preci, ploveći, zalutali tako daleko da su naišli na beskonačnu ledenu zemlju. Džejsms Kuk, na jednom od svoja tri putovanja na jug (1772–1775), naišao je na nepremostivu ledenu prepreku koju je smatrao Antarktikom. Tek oko pola veka kasnije ispostavilo se da nije uočio pravi kontinent, iako jeste ušao u zonu Antarktiku (Day 2019, 15–16). O stvarnom otkriću Antarktiku kao kontinenta sa izvesnošću se može govoriti tek od prvih pisanih istorijskih izvora moreplovaca sa dalekog juga.

U historiografiji i dalje postoji spor o tome ko je prvi otkrio Antarktiku. Detaljna analiza naučnih argumenata prevazilazi potrebe ovog rada. Ipak, nije nebitno ko se makar nominalno smatra pronalazačem kontinenta u celini i njegovih delova, budući da je upravo to jedan od ključnih argumenata za teritorijalne pretenzije. Tri imena pretenduju na prvenstvo otkrića – Amerikanac Nataniel Palmer, Britanac Vilijam Smit i Rus pruskog porekla Gotlib fon Belingzhauzen. Premda je tačan datum otkrića sporan, pisani tragovi nedvosmisleno svedoče da su sva trojica moreplovaca otkrila Antarktiku 1820. godine. Sporovi o prvenstvu otkrića su u različitim trenucima davali primat tvrdnjama svakog od trojice moreplovaca, ali je donošenjem Antarktičke povelje 1959. godine ta debata stavljena u drugi plan.

Mnogo manje sporan je podatak o tome ko je prvi zakoračio na tlo Antarktika. Amerikanac Džon Dejvis u februaru 1821. godine, sakrivši se od snežne oluje u svoj brod, zapisao je da je zemlja na kojoj je pristao „čitava pokrivena snegom”, te da smatra da je „Južna zemlja, zapravo, kontinent”, verovatno ni sam ne sanjajući da će se ispostaviti da je ta hiperbola tačna (Stackpole, 2012, 51).

1.2. Geografske odlike

Antarktik je jedan od sedam kontinenata, čija je cela površina – nešto više od 14 miliona kilometara – pokrivena ledom. Južni polarni okean okružuje Antarktik sa svih strana. Udaljen je 800 km od Južne Amerike, 2.900 km od Australije i 3.400 km od Afrike. Prosečna nadmorska visina je 2.200 metara.

Antarktička zona je širi pojam od Antarktika. To je zona ograničena na severu Južnim polarnikom, na geografskoj širini 66°33'44" južno od ekvatora. Sam Antarktik je meridijanski podeljen na sektore, a sedam različitih država, oslanjajući se na tzv. sektorski princip, polaže pretenzije na te teritorije. Sektorski princip polazi od shvatanja o geografskoj celini delova teritorije nad kojim država ima vlast i delova van njihove vlasti (Kreća 2021, 417). Jedini sektor na koji nijedna država nije istakla svoje pretenzije je *Marie Byrd Land*, koju je otkrio američki admiral Ričard Brd (Richard Byrd), no Amerika se uzdržala od formalnog polaganja bilo kakvog zahteva.

Jedna od brojnih poteškoća stvorenih teritorijalnim pretenzijama jeste i sama navigacija na Antarktiku. Ne postoji nijedna međunarodno priznata mapa Antarktika, zbog toga što svaka zainteresovana država daje „svoje” nazive toponimima, sve sa ciljem da učvrsti svoje zahteve ili druge interese.¹

¹ Značaj simbolike toponima za jedan narod nije zanemarljiv. Prema teoriji jednog od glavnih stanovišta u filozofiji teritorijalnih prava – nacionalističkoj – nacije su imaoi prava nad teritorijama. Da bi svoja prava uspostavile, na datoj teritoriji treba da izvrše i materijalne i simbolične transformacije (Miller 2012, 258). U slučaju Antarktika, materijalnim transformacijama teritorije bi se moglo smatrati uspostavljanje baza i istraživačkih centara (ili 'naučni doprinos', čime svoje pretenzije sve države potkrepljuju), a simboličkim bi se moglo smatrati davanje imena određenim delovima teritorije prema značajnim ličnostima ili događajima koji izvesnu naciju povezuju sa Antarktikom. Ipak, pokušaji čvršćeg povezivanja naroda iz država pretendena sa Antarktikom ne menjaju činjenicu da to nije ni približno dovoljno za uspostavljanje suvereniteta – tim pre što su slične stvari radile i države koje nisu pretendenti (SAD i Rusija, na primer).

1.3. Ekonomski i geopolitički značaj

Većita želja država da uvećaju svoje resurse, kao što je spomenuto, bila je jedan od glavnih motiva otkrivanja i istraživanja Antarktika. Očekivanja su u prvo vreme odgovarala onome što su Španci i Portugalci zatekli u Južnoj i Srednjoj Americi. Još posle prvih otkrića, bilo je jasno da Antartik raspolaže drukčijim resursima. Foke i kitovi su dugo bili gotovo isključivi razlog plovidbe do Južnog pola.²

Imperijalna trka velikih evropskih sila za osvajanjem prekomorskih kolonija u velikoj meri je doprinela interesovanju za Antartik, naročito u perspektivi korišćenja njegovih resursa u vojne (pravljenje eksploziva) i strateške svrhe (kontrola južne Zemljine hemisfere). Države su se trudile da izgrade ili održe svoju reputaciju velikih sila, dok su novinske kuće zdušno pozdravljale takvo utrkivanje, ubirući ogroman profit od senzacionalističkih članaka o putovanjima sa Južnog pola.

Danas je želja za kontrolom teritorije Antarktika uslovljena potpunom novom perspektivom. Premda su resursi kao što su sitnija riba i kitovi i dalje upotrebljivi, potencijalno velike rezerve nafte i pijaće vode čine Antartik vrlo poželjnim, bez obzira na njegove ekstremne uslove. Čak i led i niske temperature postaju sve manji problem, budući da tehnički napredak nudi mogućnosti da se prevaziđu te prepreke potencijalnom naseljavanju.

² Gotovo da je izlišno pominjati da međunarodno pravo početkom 19. veka nije imalo mehanizme za ograničavanje lova u zoni Antarktika. Procenjuje se da je već prve godine otkrića (1820) ubijeno oko 250.000 foka. Taj broj se vremenom nije smanjivao. Naprotiv, prema Deju (Day, 18), krajem 19. veka, primerice, samo na američke obale je stiglo oko 7 miliona krzna foke. Južni morski slon, vrsta foke bogata mastima, korišćen je za pravljenje ulja. Ulje se koristilo na više načina, ali najčešće za izradu svetiljki i za podmazivanje. Krznene foke su se koristile radi krzna koje je smatrano dragocenim materijalom za izradu garderobe. Beskrupolozan lov na foke zaustavila je jedino činjenica da su zamalo istrebljenje krajem 19. veka.

Lov na kitove, uslovljen ozbiljnijim tehničkim mogućnostima, usledio je nešto kasnije od lova na foke. Razlog za lov na kitove bila je ogromna količina ulja koja se iz njih dobijala. Sredinom veka kerozin je u velikoj meri zamenio ulje kitova za grejanje i osvetljenje, te je lov bio srazmerno manjeg intenziteta. Tek Nobelovo otkriće dinamita 1867. godine povećalo je cenu kitovom ulju, budući da je glicerina iz njega bio jedan od ključnih sastojaka. Tehnički napredak početkom 20. veka omogućio je korišćenje kitovog ulja za pravljenje margarina i u druge prehrambene svrhe, pa će se interes za lov na kitove dugo održati.

2. KRATKA ISTORIJA TERITORIJALNIH PRETENZIJA KA ANTARKTIKU

Sedam država je u prvoj polovini 20. veka u odgovarajućoj formi istaklo svoje teritorijalne pretenzije na Antarktiku – Argentina, Australija, Čile, Francuska, Novi Zeland, Norveška i Velika Britanija. Izuzetak je, kao što je spomenuto, *Marie Byrd Land*, koja nije proklamovana kao ičija teritorija. Situacija je znatno složenija od usklađivanja interesa sedam zvaničnih pretendenata. Sistem Antarktičke povelje, o kome će biti više reči kasnije, obuhvata i druge države koje imaju interes da budu uključene u sistem odlučivanja o sudbini Antarktika.

2.1. Sedam „glavnih pretendenata”

Velika Britanija je zvanično prva istakla svoje teritorijalne pretenzije prema Antarktiku. Džejms Kuk, ploveći po zoni Antarktika, proglasio je nekoliko ostrva u blizini Antarktika engleskom zemljom, dajući im imena po kralju Džordžu III, poslanicima i admiralima. Simboličan čin „osvajanja” teritorije bila je topovska salva na željenu teritoriju, uz neizbežno isticanje engleske zastave (Day, 19). Britanci su prvi istakli i formalne pretenzije na delove samog kontinenta po njegovom otkriću. U jednoj od svojih plovidbi, kapetan Džon Bisko odlučio je da, umesto lova na foke, započne „osvajanje” do tada nepoznatih teritorija južno od Afrike. Teritorijama na koje je nailazio davao je engleska imena, a na najveću od njih se iskrcao i nazvao je Grejemovom zemljom, po ministru mornarice seru Džejmsu Grejemu.

Britanska historiografija je dugo i uporno tvrdila da je Vilijam Smit prvi zakoračio na tlo Antarktika. Time je trebalo dodatno da se opravda kasnija, prilično obilna eksploatacija prirodnih bogatstava zone Antarktika. Velikoj Britaniji je dugo najmoćnija mornarica na svetu omogućila da ostane u „trci” za Antarktiku od samog početka pa sve do potpisivanja Antarktičke povelje. Prvi precizan spisak oblasti na Antarktiku koje Velika Britanija smatra svojim označen je u pismu iz 1908. godine, kojim se prisvajaju „nabrojane zemlje koje čine 17% kontinenta i nazvane su – *The Falkland Island Dependencies* – te su postavljene pod administraciju guvernera Falklandskih ostrva” (prema Ivković 2020, 25).

Glavni argument Britanaca je prvenstvo otkrivanja, a dodatno su se pozivali na mirnu okupaciju označenih teritorija i doprinos naučnom istraživanju Antarktika.

Francuska je takođe od samog početka bila aktivna u istraživanju Antarktika. Svoje teritorijalne pretenzije formalno je istakla tako što je izdala jednostranu proklamaciju teritorijalnog suvereniteta nad delom zemlje koju su sami otkrili 1840. godine i nazvali je Adelinom zemljom (*Terre Adélie*). Francuska je Adelinu zemlju svrstala u svoje Južne i antarktičke zemlje.

Argumenti koje su koristili Francuzi uglavnom su slični britanskim – temelje se na otkriću do tada nepoznate zemlje, te ističu svoj doprinos istraživanju te regije i ostatka kontinenta.

Norveška, višedecenijski konkurent Velikoj Britaniji u eksploataciji Antarktika, svoje prisustvo je formalizovala postavljanjem norveške zastave na rtu Adare 1895. godine. Prvi pokušaji aklamacije teritorija pravnim putem dogodili su se tek 1930. godine, kada je ostrvo koje je otkrio ruski istraživač Belingzhauzen proglašeno za norveško. Interes Norveške na Antarktiku određen je u velikoj meri pokušajem da se izbegnu ograničenja u lovu i ribolovu koja su im nametnuli Britanci. Argumenti koje Norvežani koriste oslanjaju se uglavnom na mirnu okupaciju te na doprinos istraživanju.

Na površinski najveću teritoriju Antarktika svoje pravo pokušava da polaže Australija – proklamovala je svojom teritorijom 42% ukupne površine Antarktika. Australija je zahtev prema tim teritorijama dobila derivativno, 1933. godine, kada su joj „ustupljene” od Velike Britanije. Svoje tvrdnje Australijanci potkrepljuju i činjenicom da su aktivno učestvovali u istraživanju antarktičke zone, doduše u svojstvu nekadašnje britanske kolonije.

Još jedna država, Novi Zeland, svoje teritorijalne pretenzije duguje Velikoj Britaniji. Deo teritorije koji Britanci i Novozelanzani nazivaju Rosovim zavisnim teritorijama (*Ross Dependency*), „cediran” je Novom Zelandu 1923. godine, sa ciljem održavanja prijateljskih odnosa između bivše metropole i bivše kolonije. Novi Zeland takođe ističe svoju ulogu u istraživanju i otkrivanju novih teritorija, mada opet u svojstvu kolonije.

Argentina, prva od dve južnoameričke države sa teritorijalnim pretenzijama, svoje zahteve je usmerila ka Južnim Orknijskim ostrvima, geografski pozicioniranim jugoistočno od Južne Amerike. Pozivajući se na sektorski princip, Argentina smatra da ima veća prava na

ta ostrva od Britanaca, bez obzira na to što su ih Britanci pronašli. Štaviše, Britanija je za ta ostrva tvrdila da su pod upravom guvernera Foklandskih ostrva. Orknijska ostrva su prvi deo teritorije nad kojim se zahtevi i formalno preklapaju, budući da ih je Argentina jednostranom izjavom volje 1925. godine proglasila za sopstvenu teritoriju. U odbranu svog stava koristila je i argument kontinuirane mirne okupacije, koju su zasnovali pre Velike Britanije.

Druga južnoamerička država, Čile, takođe se oslanjajući na sektorski princip, svoje pretenzije je usmerila ka teritorijama koje se u velikom delu poklapaju sa pretenzijama Velike Britanije i Argentine. Čileanska vlada je svoje zahteve formulisala u jednostranu izjavu volje 1940. godine. Svoje pretenzije posebno opravdava činjenicom da je Čile fizički najbliža država Antarktiku. Interesantno je pak to što Čile svoju argumentaciju umnogome temelji na argumentu istorijskogeološke prirode – naime, tvrdi da su najjužniji deo Južne Amerike i zapadni deo Antarktika nekada bili jedna celina koju zovu Zemlja vatre (*Tierra del Fuego*).

2.2. Ostale zemlje

Zemlje o kojima je bilo reči su jedine koje se, u sadašnjem sistemu Antarktičke povelje, smatraju pretendentima. Svaka od njih je u odgovarajućoj formi svoje zahteve istakla pre donošenja Antarktičke povelje. Razume se da se pitanje Antarktika u današnjem svetu, značajno tešnje globalizovanom nego sredinom prošlog veka, smatra pitanjem svake države – a naročito onih koje imaju svoje strateške interese.

Sve države nepretendenti značajne za pitanje Antarktika mogu se podeliti u tri grupe. U prvoj su Sjedinjene Američke Države, Sovjetski Savez (Rusija), Belgija, Japan i Južnoafrička Republika. One su, neka manje, neka više, igrale značajnu ulogu u istoriji Antarktika. Bile su izvorne strane potpisnice Antarktičke povelje. Razlika između njih i sedam država pretendenata je to što nemaju teritorijalnih pretenzija prema Antarktiku. Drugu grupu država čine sve države ugovornice sa uslovnim konsultativnim statusom. Uslov se odnosi na kontinuirano ulaganje u naučna istraživanja i aktivnosti. U trećoj grupi su „obične” ugovorne strane koje su pristupile ugovoru ne preuzimajući na sebe nikakve naročite obaveze. One imaju najmanji obim prava. Ukupan broj država potpisnica je 54 – tu su uključeni svi relevantni akteri antarktičkog sistema.

3. ANTARKTIČKA POVELJA

Antarktička povelja³ je doneta u Vašingtonu 1. decembra 1959. godine. Izvorne potpisnice su dvanaest država koje su bile najaktivnije na Antarktiku u naučnom polju u Međunarodnoj godini geofizike (1957–1958). Povelja je stupila na snagu 23. juna 1961. godine i još uvek je na snazi.

3.1. Političke prilike u trenutku donošenja

Konferencija u Vašingtonu na kojoj je usvojena Antarktička povelja održana je na vrhuncu hladnog rata. Razlog brzog donošenja Povelje bila je svest svih država da je neophodan konsenzus o gorućim problemima (Rothwell, 4). Broj baza država pretendenta pedesetih godina naglo je porastao. U leto 1953. godine na Antarktiku je bilo osam argentinskih baza, šest britanskih i tri čileanske. Dve godine kasnije, čak i Sovjetski Savez, koji se nije smatrao pretendentom, pravi svoju prvu bazu. Srećom, ruski interesi su ostali isključivo u granicama naučnog istraživanja. Iznenadjuće za sve zainteresovane države, pokazalo se da je saradnja između SAD i SSSR uspešna i bezrezervna, makar u pitanju Antarktika (Day 2019, 63).

Saradnja dve najveće svetske sile značajno je doprinela postizanju sporazuma. Ta saradnja je bila uslovljena, pre svega, zamršenim odnosima sa državama pretendentima. Niko nije mogao sa sigurnošću da računa na mogućeg saveznika. Još jedan razlog bila je trka SAD i SSSR za Mesec. Amerikanci, u strahu da bi Rusi mogli prvi da zauzmu Mesec i proglase ga svojim, nudili su alternativna rešenja za teritorije koje nisu ni pod čijom efektivnom vlašću. Uostalom, Amerikanci su bili prvi koji su intenzivno zagovarali internacionalizaciju Antarktika (Bulkeley 2009, 9). Takođe, saradnja ne samo dveju najvećih sila već i svih drugih država u vezi sa Antarktikom bila je u značajnoj meri određena samom prirodom najjužnijeg kontinenta. Većiti led i teški uslovi za naučni rad zahtevali su saradnju naučnika i istraživača u mnogim oblastima, razmenu iskustava, tehnike i mehanizacije. Takva saradnja je formalizovana 1958. godine, osnivanjem Specijalnog komiteta za istraživanja na Antarktiku. Najzad, zaoštreni odnosi te sve veća mogućnost izbijanja oružanog sukoba (skoro svima) daleko od

³ The Antarctic Treaty, 402 U.N.T.S. 71.

matičnih država bio je crveni alarm za većinu razumnih donosilaca političkih odluka. Kada se pokazalo da okolnosti idu na ruku, makar u glavnim pitanjima, svim zainteresovanim stranama, pregovori su završeni za relativno kratak period i donet je najznačajniji međunarodni ugovor za Antarktiku.

3.2. Glavne odlike i značaj Povelje

Stvoren je sistem odlučivanja o Antarktiku izvan Ujedinjenih nacija. To je išlo na ruku pre svega Americi, budući da su na taj način eliminisali potencijalno velik uticaj SSSR u UN. Glavni cilj same Povelje bile su norme o suverenosti i demilitarizaciji.

U članu 4. Povelje navodi se da se stare pretenzije niti priznaju niti se preispituju, a da se nove pretenzije neće priznavati dok je Povelja na snazi. To praktično znači da se održava *status quo* iz 1959. godine. Pitanje suvereniteta je ostavljeno po strani – jasno je da na taj način Antarktiku ne predstavlja teritoriju nijedne države i da bi se njegov pravni status mogao nazvati nečim bliskim *res communis omnium*.

Radi osiguranja ovako „zamrznutog” stanja, Poveljom je predviđeno⁴ da će se Antarktiku koristiti isključivo u miroљubive svrhe, što podrazumeva zabranu preduzimanja bilo kakvih vojnih mera, poput postavljanja vojnih baza i objekata, izvođenja vojnih vežbi i testiranja bilo kakvog oružja, posebno nuklearnog. U vezi sa tim, dozvoljava se da bude ustanovljena inspekcija koju će odrediti ugovornice (Kreća 2021, 418). Demilitarizacija je bila naročito poželjna nakon sporadičnih incidenata u regionu Antarktiku između država pretendenata. Iskustvo Drugog svetskog rata je opominjalo na najveću moguću ozbiljnost u sličnim situacijama.

Za svojih preko šezdeset godina važenja, sistem stvoren Antarktičkom poveljom nije bio ozbiljnije ugrožen. Može se reći da države dobro sarađuju na Antarktiku, pre svega na polju nauke. Demilitarizacija značajno olakšava fizički boravak u bazama. Mehanizam kontrole baza drugih nacija sprečava mogućnost tajnog podrivanja mira i bezbednosti. Ipak, budući da su teritorijalne pretenzije država i dalje zamrznute, a da trenutnim ugovorom nije predviđen nikakav mehanizam podele, postavlja se glavno pitanje: čija će u budućnosti biti teritorija Antarktiku i kako će se deliti?

⁴ U članovima 1, 5. i 7.

4. MOGUĆA PODELA ANTARKTIKA – POGLED IZ UGLA TEORIJE DISTRIBUTIVNE PRAVDE

Antarktička povelja se, nesumnjivo, pokazala kao efikasna u očuvanju zatečenog stanja i održavanju mira. Njen primarni cilj – da „zamrzne” tada aktuelne konflikte, nesumnjivo je ispunjen. Međutim, sledeći korak nikada nije načinjen. Istina, Ugovor ne izlazi u susret pretenzijama bilo koje države, ali ih i ne odriče. Iako trenutno nema ozbiljnijih zahteva za reviziju stanja uspostavljenog Poveljom, osnovano je sumnjati u njegovu dugoročnu održivost.

Geopolitički kontekst u trenutku donošenja Ugovora bio je znatno drugačiji. Sovjetski Savez, a zatim Ruska Federacija ostala je dosledna stavu koji je imala u vreme potpisivanja sporazuma. Sporazum je bez značajnijih teškoća postignut između dve najveće sile. Danas je, međutim, odnos snaga drugačiji. Rusija, iako prisutna na Antarktiku, nesumnjivo više nije jedna od dve najveće globalne sile, kao što je bila prilikom potpisivanja. Druga najveća sila sa kojom treba računati globalnu situaciju je Kina. Svojom aktivnošću i na Arktiku i na Antarktiku Kina pokazuje želju za globalnim uticajem. Pritom, u kontekstu ubrzanog trošenja prirodnih resursa zbog aktivnosti industrije, Antarktiku, kao teritorija bogata resursima, može biti od interesa velikim silama. Uz napredak tehnologije, prestaje i toliko velika potreba saradnje država na Antarktiku radi prevazilaženja ekstremnih uslova.

Dalje, rat u Ukrajini baca novo svetlo na odnose pojedinih zainteresovanih država i upozorava na mogućnost globalnog sukoba. Da bi se predupredila situacija u kojoj bi teritorija bila okupirana oružjem, treba razmatrati međunarodnopravne mehanizme raspodele. Treba ispitati kapacitete međunarodnog prava da obezbedi pravdu adekvatnom alokacijom teritorijalnog suvereniteta, pre svega nad neraspoređenim teritorijama kakva je Antarktiku. Ispunjavanjem zahteva pravde, međunarodno pravo obezbeđuje i mir – još jednu značajnu vrednost za koju se vezuje.

4.1. Međunarodno pravo i pravda

Pravo kao pojava najčešće se odnosi na različite vrednosti, od kojih se kao vrhunska obično ističe pravda. Shvaćena u klasičnom, aristotelovskom smislu, ali ne u smislu najviše vrline (Aristotle, 1129b), pravda se ispoljava u svakom društvenom odnosu čija je svrha raspo-

dela, odnosno preraspodela dobara. Aristotel u svojoj klasičnoj distinkciji pravde razlikuje distributivnu (Aristotle, 1130b) od korektivne pravde (Aristotle, 1131a). Distributivna pravda nalaže da se pri svakoj raspodeli dobara i tereta uzima u obzir unapred utvrđeni kriterijum prema kome će svako dobiti onoliko koliko mu pripada. Korektivna pravda nalaže srazmernost u pojedinačnim odnosima – na primer, adekvatnost cene vrednosti robe, kazne krivičnom delu. Za distributivnu pravdu neophodne su makar tri strane (onaj ko deli i oni kojima se dele neka dobra ili tereti), dok su za korektivnu pravdu dovoljne dve.

Radi boljeg razumevanja potencijalnog obuhvata Antarktičke povelje, treba ukazati na odnos tih dveju vrsta pravde. Korektivna pravda pretpostavlja distributivnu – da bi se vršila bilo kakva korekcija pojedinačnog odnosa, neophodno je da postoji osnov za nastanak samog odnosa (Jovanović 2019, 193). U slučaju Antarktika, to znači da se pri potencijalnoj podeli prvo mora razjasniti šta se deli, ko deli, kome se deli i na koji način se deli.

Osim mnogih razlika između unutrašnjeg i međunarodnog prava, međunarodno javno pravo kao *pravo* podjednako se vezuje za pravdu. Ponegde se to eksplicitno navodi, kao u preambuli ili u prvim članovima Povelje Ujedinjenih nacija (Jovanović 2019, 191). Tehnika ostvarivanja distributivne pravde, prema klasičnoj formuli „postupati s jednakima jednako, s nejednakima nejednako”, načelno je ista i u unutrašnjem i u međunarodnom pravu. Ipak, postoje veoma bitne razlike, od kojih u velikoj meri može zavisiti ostvarivanje pravde: adresati unutrašnjeg prava su građani (pojedinci), dok međunarodno pravo svoje norme upućuje prevashodno državama (Shaw 2021, 1). Druga važna razlika je u pogledu *onoga ko deli*. U unutrašnjem pravu, pravne norme (kojima se dele prava i obaveze) donose ovlašćeni državni organi u odgovarajućoj formi (ustav, zakon, podzakonski akti). Te norme se odnose na građane, koji su različiti subjekti od legislativnih državnih organa. Naprotiv, u međunarodnom pravu ne postoji nikakav naddržavni entitet ovlašćen za donošenje propisa. U međunarodnom pravu, države su i subjekti na koje se pravo odnosi i subjekti koji to pravo stvaraju. Ostvarivanje pravedne raspodele u konstelaciji u kojoj svaka država želi, logično, što više prava a što manje obaveza, značajno komplikuje stvari.

Dvostruka uloga subjekata alokacije – biti istovremeno onaj koji deli prava i obaveze i onaj kome se prava dele – stvara potencijalni sukob koji se u literaturi naziva alokativnim konfliktom (Jovanović 2019,

194) – ko je koliko čega dobio i na koji način. Mogućnost alokativnih konflikata postoji ne samo zbog subjekata alokacije već i zbog objekta alokacije u međunarodnom pravu – koja se dobra i tereti raspodeljuju.

U razmatranju alokativnih konflikata nastalih zbog objekta raspodele, može se ići za Volcerovim tumačenjem distributivne pravde. On navodi da je osnovno dobro koje se deli samo članstvo u nekoj grupi (Walzer 1984, 31). U unutrašnjem pravu, dakle, pravni subjektivitet je osnovno dobro koje se deli. Tek nakon raspodele pravnog subjektiviteta mogu se deliti ostala prava i obaveze. Danas se, naravno, pravni subjektivitet svakog čoveka podrazumeva, ali (ne tako davna) istorija puna je primera u kojima su različite grupe ljudi, po raznim osnovama, bile lišene pravnog subjektiviteta. Pravnike i filozofe je stajalo dosta vremena i truda da bismo stigli do trenutka kada svaki čovek, samim tim što je ljudsko biće, dobija pravnu sposobnost.

Stvar stoji komplikovanije u međunarodnom pravu. Ekvivalent pravnom subjektivitetu kao „osnovnom dobru” u međunarodnom pravu jeste međunarodnopravni subjektivitet, tj. državnost. Kako je sama državnost višekomponentni pojam, ne može se olako govoriti o njejoj *a priori* podeli. U izvesnom smislu, tradicionalnim elementima državnosti smatraju se narod, suverenitet i teritorija. Kada ta tri elementa postoje, uz ispunjenje ostalih pretpostavki (o kojima postoje različita mišljenja u teoriji), postojaće i državnost. U vezi sa Antarktikom, sedam već međunarodno priznatih država nalazi se u alokativnom konfliktu. Zadatak buduće podele neće biti, dakle, podela državnosti kao takve – već samo jednog od njenih elemenata, jedinog podobnog da u konkretnom slučaju bude predmet podele. To je teritorija.

4.2. Da li se i kako teritorija deli?

Teritorija je još od prvih vremena jedan od glavnih razloga sukoba među državama. Oružani sukobi, kao najpogubnija varijanta, često su u istoriji bili pokušaj da se postigne korektivna pravda. Jedna država, nezadovoljna nekom prethodno uspostavljenom raspodelom dobara i tereta⁵, a naročito teritorije kao osnovnog dobra država, samo-

⁵ Egalitarističke teorije teritorijalnih prava naročito ističu neophodnost redistribucije teritorija prema potrebama ljudi, s jedne strane, i vrednosti date teritorije, s druge strane (Steiner 1998, 67). Kada razmatraju raspodelu, one uglavnom ne uzimaju u obzir simboličku ili apstraktnu vrednost koju narodi pridaju teritorijama, kao što to čine nacionalističke teorije. U slučaju Antarktike teško da se može govoriti o značajnoj razlici između „vrednosti” teritorije, a još teže bi se moglo govoriti o duhov-

vlasno vrši korektivnu pravdu uglavnom oružanim putem. Argumenti koji se pritom koriste različite su prirode – istorijskopравни, ideološki, bezbednosni itd. Prema principu teritorijalnog integriteta, granice svake države, onda kada su uspostavljene, nepovredive su.

Situacija sa Antarktikom je drugačija. Do donošenja Antarktičke povelje, nijedna država nije uspjela da zasnuje suverenu vlast na teritoriji na koju pretenduje, a da pritom ta suverenost bude priznata od bilo koje druge države. S druge strane, teritorijalne pretenzije sedam država faktički su priznate donošenjem Povelje. Odredbe o demilitarizaciji Antarktika su u tom smislu dobar pokazatelj da su države potpisnice svesne da se teritorijalni sporovi uglavnom rešavaju vojnim putem. Naročito velika opasnost postoji u pogledu teritorija gde postoji preklapanje interesa više država, kakav je slučaj sa delovima na koje pretenduju istovremeno Velika Britanija, Čile i Argentina.⁶

Poveljom je isključena okupacija kao način sticanja, koja se uglavnom vezuje za originerno sticanje teritorije koja je *terra nullius* (Shaw 2021, 504). Ona podrazumeva ne prosto otkriće već i vršenje efektivne vlasti u dužem periodu. Nijedna od država pretendata ne ispunjava te uslove. Sam koncept *terra nullius* ne može se potpuno uklopiti u pravni režim Antarktika, budući da su izvesni „zameci” suverenosti priznati te u tom smislu teritorija ima pravne i ekonomske veze sa određenim brojem država. Ipak, za režim Antarktika se ne bi moglo reći ni da je potpuno internacionalizovana teritorija – *res communis omnium* – upravo zbog pretenzija i na neki način „ozvaničenih” pravnih veza jednog relativno malog broja država, uz faktičko isključenje većine svetskih država iz korišćenja Antarktika na bilo koji način. Uz to, ne postoji međunarodna saglasnost da to bude svačije dobro, kao

nim vrednostima koje teritorije imaju za narode država pretendata. To umnogome pojednostavljuje mehanizam inicijalne raspodele.

⁶ Zahtevi država pretendata mogli bi se posmatrati na dva nivoa – na jednom je ukupnost svih zahteva, a na drugom su samo zahtevi koji se međusobno preklapaju. Za prve bi se moglo reći da su multilateralni konflikti, a za druge da su bilateralni (svaka država drugoj osporava zahteve i nameće svoje). Prema stavu nekih autora, samo multilateralne konflikte je moguće rešavati putem principa distributivne pravde, dok se bilateralni rešavaju prema zahtevima korektivne pravde (Meisels 2009, 235). Takav pristup, ipak, nije moguće primeniti na primer Antarktika. Premda pretenzije država Antarktičkom poveljom jesu priznate, ni do kakve raspodele nije došlo – dakle, ništa se nije ni raspodelilo, pa je tako i nemoguće vršiti korekciju raspodele. Distributivna pravda prethodi korektivnoj. Dakle, teritorije na kojima se zahtevi država preklapaju raspodeljuju se prema istim kriterijumima kao i ostatak teritorije, što nalaže distributivna, a ne korektivna pravda.

što ta saglasnost postoji za, recimo, svemir. Pravni režim Antarktika je, dakle, negde između *terre nullius* i *res communis omnium*. U tom smislu treba prilagoditi zahteve distributivne pravde za moguću raspodelu teritorije. Treba odabrati način sticanja teritorije koji odgovara specifičnom pravnom statusu teritorije.

4.3. Problem kriterijuma – jedno moguće određenje

Formalni kriterijum nalaže, kao što je spomenuto, da se postupa „jednako sa jednakima i nejednako sa nejednakima”. Materijalni koncept distributivne pravde nalaže da se pronađe odgovarajući kriterijum raspodele, odnosno da vidimo ko je i na osnovu čega jednak i nejednak, a da taj kriterijum bude prihvatljiv svim zainteresovanim stranama ili makar većini njih.

Mehanizam za raspodelu bi mogao da bude vrsta klasičnog ugovora o razgraničenju (Shaw 2021, 496) sedam država pretendencata, uz uvažavanje činjenica koje se tradicionalno vezuju za (mirnu) okupaciju, odnosno efektivno vršenje vlasti kao načine sticanja. Zbog neodređenosti pravnog statusa, neophodno je u formulu uvesti nekoliko fikcija i odrediti dva kriterijuma za raspodelu Antarktika, pravedna u materijalnom smislu.

Postupak je sledeći: treba uvesti fikciju da je Antarktiku sve do potpisivanja Povelje bio *terra nullius* i da je u trenutku potpisivanja sporazuma suverenu vlast zajednički vršilo sedam država. Time se želi postići sledeće: teritorijalne pretenzije u trenutku potpisivanja ugovora treba proceniti na osnovu elemenata koji su neophodni za mirnu okupaciju ničije zemlje. Smatra se da su za uspešnu okupaciju potrebna tri elementa: prvo, da okupaciju čini država, a ne pojedinac u svoje ime; drugo, da je ta okupacija efektivna i, najzad, da se okupacija vrši sa ciljem zasnivanja suvereniteta na određenoj teritoriji koja nije već pod nečijom suverenom vlašću (Shaw 2021, 503). Na taj način treba procenjivati teritorijalne pretenzije svake od država te opravdanim smatrati samo one koji (približno ili potpuno) ispunjavaju te kriterijume. Na osnovu rezultata se uvodi prvi kriterijum – odnosno uslov da država uopšte učestvuje u raspodeli teritorije Antarktika.

Druga fikcija koja se uvodi je da je u trenutku potpisivanja Antarktičke povelje svaka država koja ispunjava prvi kriterijum vršila efektivnu vlast.⁷ To bi značilo da su ispunjeni uslovi za sporazum o

⁷ Kao relevantan se uzima trenutak potpisivanja jer su tada „zamrznute” teritorijalne pretenzije te se u njihovu opravdanost dalje nije ulazilo.

razgraničenju između država. Teritorije koje su predmet opravdanih teritorijalnih pretenzija smatrale bi se objektom raspodele. Subjekti raspodele trebalo bi da budu države za koje uzimamo da vrše vlast nad delovima objekta raspodele. Takav sporazum delovao bi *erga omnes*, tj. stvarao bi obaveze za sve države, ne samo za države potpisnice.

Tim mehanizmom bi se mogla otkloniti problematika neodređenosti objekta alokacije. Ipak, pitanje subjekta alokacije, tako često svojstveno međunarodnom pravu, i dalje ostaje otvoreno. Razumljivo je pretpostaviti da nijedna država ne bi glasala za umanjenje sopstvenih prava a za uvećanje sopstvenih obaveza. Sledstveno, princip odlučivanja o raspodeli prema kojem bi glas imale samo zainteresovane strane deluje kao najlošije rešenje. Ako se ne nađu mogućnosti za sporazumevanje, postoji značajna opasnost da se pribegne fizičkoj sili kao „tradicionalnom” načinu rešavanja sličnih problema. Umesto toga, način odlučivanja koji bi garantovao koliko-toliko veću objektivnost jeste onaj koji bi uključio sve države potpisnice Antarktičke povelje. Takav sistem je daleko od savršenog, budući da mnoge države imaju posredne interese, naročito one politički i ekonomski najuticajnije. Ipak, budući da je sistem odlučivanja svesno izmešten iz Ujedinjenih nacija i pod pretpostavkom da se ima rešiti u krugu država koje se preko 60 godina najviše zanimaju antarktičkim pitanjem, to rešenje se čini podobnim da donese distributivnu pravdu.

4.4. Primer moguće raspodele

Primenom navedene tehnike raspodele na faktičko stanje došlo bi se do nekoliko značajnih zaključaka. Zahtevi Čilea bi se imali smatrati neosnovanim, budući da, u poređenju sa drugim državama, gotovo da nisu uživali mirnu okupaciju. Taj zahtev se u tom smislu čini najslabijim. On se temelji na istorijsko-geografskim argumentima nategnute konstrukcije, dok je država za sticanje teritorije na terenu uradila vrlo malo ili makar manje od drugih. Čile je jedina država koja za raspodelu ne ispunjava prvi kriterijum.

Dalje, u pogledu preklapanja zahteva Argentine i Velike Britanije (i Čilea), prednost bi trebalo dati zahtevu Argentine, budući da je nad Orknijskim ostrvima pre Velike Britanije započela mirnu okupaciju, koja je kontinuirano trajala duže vreme.

Glavnina zahteva Australije i Novog Zelanda temelji se na tome što je Velika Britanija u jednom trenutku „cedirala” teritorije, nakon

što su prestale da budu britanske kolonije. Velika Britanija, naravno, nije mogla cedirati teritorije nad kojima nije ni imala suverenu vlast, ali je činjenica da je njena mirna okupacija tih teritorija prestala, a da se dogodila okupacija Australije i Novog Zelanda. Sledstveno, i njihovi zahtevi prolaze prvi kriterijum.

Norveški, francuski i britanski zahtevi prolaze te kriterijume, izuzev poslednjeg, koji se odnosi na preklapanje sa Argentinom.

Drugi korak je povlačenje granica između samih država čiji su zahtevi opravdani, u formi ugovora, za koji bi bilo neophodno pronaći adekvatan institucionalni mehanizam koji uključuje sve ili makar većinu država potpisnica Antarktičke povelje. Takođe, obezbeđenje pravilnog izvršenja odluka trebalo bi garantovati bezbednosnim snagama, možda naročito oformljenim u tu svrhu, a o nacionalnom ključu pripadnika te vojske trebalo bi dalje razmišljati.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Ostvarenje zahteva distributivne pravde prilikom moguće buduće podela Antarktika u praksi bi značilo rešavanje alokativnog konflikta mirnim putem. Iz istorije se dobro zna da su takvi konflikti, makar povodom teritorije, najčešće rešavani pomoću oružja. Uz uvažavanje istorije interakcije između država pretendata i Antarktika te faktičkih i pravnih posledica tih interakcija, zaključno sa Antarktičkom poveljom, treba naći odgovarajući kriterijum raspodele koji će biti što približniji idealu razumnog i mirnog rešenja sporova. U ovom radu se nudi primer jedne moguće tehnike raspodele sa odgovarajućim ishodima.

Moguća institucionalizacija raspodele teritorije velika je šansa za međunarodno pravo da pokaže svoje kapacitete za pružanje alternative rešavanju sporova putem oružanog sukoba, služeći na taj način miru – još jednoj vrednosti sa kojom se pravo, naročito međunarodno, često povezuje. Naravno, treba biti svestan realnog uticaja odnosa moći između država. Ne treba, nipošto, potcenjivati uticaje politike. Naprotiv, politička volja država je ono što, kao prvo, i treba da bude pokretač za institucionalizaciju raspodele. Međunarodno pravo očekuje nimalo lak zadatak da reši pitanje raspodele Antarktika, koje je – čini se, potpuno zamrznuto već nešto više od šezdeset godina.

LITERATURA

1. Aristotle. 1999. *Nicomachean Ethics*. Kitchener: Batoche Books.
2. Bulkeley, Rip. 2009. The Political Origins of the Antarctic Treaty. *Polar Record* 46: 9–11.
3. Day, David. 2019. *Antarctica: What Everyone Needs to Know*. Oxford: Oxford University Press.
4. Ивковић, Нина. 2020. *Правни режим Арктика и Антарктика са освртом на климатске промене* (мастер рад). Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
5. Јовановић, Миодраг А. 2019. *The Nature of International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Крећа, Миленко. 2021. *Међународно јавно право. 11. издање*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
7. Meisels, Tamar. 2/2009. Global Justice and Territorial Rights. *Studies in Ethnicity and Nationalism* 9: 231–251.
8. Miller, David. 2012. Territorial Rights: Concept and Justification. *Political Studies* 60: 252–268
9. Rothwell, Donald R. 2021. The Antarctic Treaty at Sixty Years: Past, Present and Future. *Melbourne Journal of International Law* 22: 332–365.
10. Shaw, Malcolm N. 2021. *International Law. 9. ed.* Cambridge: Cambridge University Press.
11. Stackpole, Edouard A. 2012. *The voyage of the Huron and the Huntress; the American sealers and the discovery of the continent of Antarctica*. Ulan Press.
12. Steiner, Hillel. 1998. *Territorial Justice. Theories of Secession* (ed. Percy B. Lehning). London and New York: Routledge.
13. Walzer, Michael. 1984. *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*. New York: Basic Books.